

**HET BOEK IN VLAANDEREN SINDS 1800.
EEN CULTUURGESCHIEDENIS**

Als ik het boek niet had

Als ik het boek niet had zou ik
anders leven. In de spiegels van het
blad zie ik mijn gisteren, de nacht,
het zeldzaam tedere van elk verleden
dat niet vervaagt
nu ik nog alles weet.

Ik ken de plekken waar het landschap
tot aan mijn voetzool plooit in veel verborgen
geuren, de zon een feest is. Muziek een
stortbui uit wijde galmgaten. Psalmen
voor een ver verschiet.

Hoe zou ik weten wie de tijd ontstak, aan
ieder woord zijn klinker gaf, zingend
in mijn oor.

De vreugde kan niet op
in alle talen, in elk nieuw boek
een jong bestaan.

Jo Gisekin

**HET BOEK
IN VLAANDEREN
SINDS 1800. LUDO SIMONS
EEN CULTUUR-
GESCHIEDENIS**

IVS

V.IV

LE

9	Woord vooraf
11	Proloog
17	1 DE ERFENIS VAN DE ACHTTIENDE EEUW (1780-1830)
19	Gent
27	Antwerpen
31	Brugge
32	Turnhout
37	Mechelen
41	Sint-Truiden
42	Aalst en Brussel
45	Jan Frans Willems, ‘vader van de Vlaamse Beweging’
49	2 DE VLAAMSE ‘WEDERGEBOORTE’ (1830-1890)
50	Antwerpen
77	Gent, met een uitstapje naar Eeklo
99	Leuven
108	Lier
112	Brussel
123	West-Vlaanderen
123	Kortrijk
124	Brugge
133	Roeselare, met een uitstapje naar Wetteren
140	Limburg
149	En elders in Vlaanderen?
151	Oudenaarde: de Bevernaeges
153	Dendermonde (en daarbuiten): de Ducaju’s
156	Turnhout (bis): Brepols’ onechte kinderen
161	3 DE ‘NADRUK’ EN DE LECTUURVOORZIENING IN DE NEGENTIENDE EEUW
161	De nadruk

174	De lectuurvoorziening
174	Vóór 1830
176	Van 1830 tot 1865
184	Van 1865 tot 1921
191	4 DE JAREN NEGENTIG
192	De Nederlandsche Boekhandel
200	Buschmann, Henry van de Velde en Van Nu en Straks
207	Julius de Praetere
213	Victor de Lille en de Duimpjesuitgave
221	Tussentijdse balans
225	5 VAN DE EEUWWISSELING TOT DE EERSTE WERELDOORLOG
225	Het gebrek aan kwaliteitsboekhandels
229	Een casus: de boekhandel te Antwerpen
235	Leo J. Kryn, een Antwerpenaar in Brussel
240	Hippoliet Meert, een Aalstenaar in Gent
246	Victor Ressler & Edward Joris, twee sinjoren in Antwerpen
252	Daensisten in het Aalsterse en te Brugge
257	Van de Noordzee tot de Maas
257	Van West-Vlaanderen tot Leuven, via Leiden
269	Oost-Vlaanderen
273	Antwerpen en Brabant
277	Limburg
281	6 1914-1918: UITGEVEN IN ONBEZET BELGIË
293	7 DE OPBLOEI VAN DE VLAAMSE UITGEVERIJ: 1918-1940
295	Lannoo
308	Standaard Boekhandel
321	De Sikkel
329	Manteau
345	De Nederlandsche Boekhandel / Uitgeverij Pelckmans
351	Desclée De Brouwer
360	Flaminganten

361	Antwerpen
374	Mechelen
382	Turnhout
383	Brussel
386	Brugge
390	Kortrijk
393	Diest
394	Katholieken
403	Socialisten
410	Pacifisten
412	Estheten

421 8 1940-1944: UITGEVEN IN BEZET BELGIË

439 9 VAN 1945 TOT 2000

441	Repressiejaren
446	Heideland
454	D.A.P.-Reinaert Uitgaven
457	Literatuur en lectuur
494	Triviaalliteratuur
498	Import uit Nederland (en Zuid-Afrika)
502	Jeugd- en kinderboek, stripalbums voor jong en oud
520	Kunst en cultuur
533	Maatschappelijk engagement
545	Bibliofilie
558	Onderwijs, religie en wetenschap
570	Onderwijs, van het abc tot de zevensprong
567	Religie
570	Hoger onderwijs, wetenschap en professionele informatie
579	Concerns

583 10 ONTWIKKELINGEN SINDS 2000

601	Epiloog
605	Bibliografie
616	Register

WOORD VOORAF

‘Ik heb geleefd in boeken, voor boeken, door en met boeken; de afgelopen jaren heb ik zelfs het geluk dat ik kan leven ván boeken.’ Dat laatste kan ik Julian Barnes helaas niet nazeggen; het eerste is tot op zekere hoogte ook op mij toepasselijk. Hoewel: evenzeer als de boeken zelf interesseerden mij de schrijvers ervan, de mensen die die boeken vormgeven, maken en op de markt brengen, de heren en dames die ze in bibliotheken ter beschikking stellen van de gegadigden, de lezers en zij die (nog) niet (of niet meer) kunnen lezen. Daarvan hoop ik in dit boek getuigenis af te leggen.

In dit woordje vooraf wil ik dankzeggen aan velen. Aan uitgeverij Lannoo allereerst, omdat zij mij ten tweeden male het schrijven van een boek als dit opdroeg en mij aldus verplichtte om nog vele jaren na mijn emeritaat in, voor, door en met boeken te blijven leven. (Dat ik voortaan ook ván mijn boeken zal kunnen leven, kon ze mij helaas niet garanderen.) Aan de beroepsvereniging Boek.be, die mee haar schouders wil zetten onder de verspreiding van dit boek. Aan tientallen collega’s, vrienden, oud-studenten, maar ook onbekenden, die materiaal voor mij bleven opzoeken en aandragen. Aan de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience en het Letterenhuis in Antwerpen, twee instellingen waar ik een stuk van mijn professionele leven heb

doorgebracht en waar letterlijk (bijna) alles te vinden is wat bij het schrijven van dit boek onmisbaar was – onder meer ook het illustratiemateriaal, waarvoor ik in de bibliotheek een beroep mocht doen op de goede diensten van Steven van Impe en Cynthia Buts en in het Letterenhuis op die van Marc Somers en Bert Weis. Aan de collega's van de universiteitsbibliotheken van Antwerpen, Gent en Leuven en van de Provinciale Bibliotheek van Limburg in Hasselt, aan de stads- en gemeentearchivariissen van Dendermonde, Diest, Duffel, Heist-op-den-Berg, Herentals, Kortrijk, Lier, Lokeren, Menen, Schilde, Sint-Niklaas, Sint-Truiden en Turnhout. (Enkele zeldzame archivariissen misten de kans om hier genoemd te worden: één verwees mij naar de Rechtbank van Eerste Aanleg, een ander nodigde mij uit het dossier Hinderlijke Inrichtingen in zijn archief te komen raadplegen, een derde schreef mij: 'Het is niet de taak van een archivaris om aan geschiedschrijving te doen.') Dank dan weer wel aan de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Brecht en Omstreken, het Archief en Museum voor de Socialistische Arbeidersbeweging (AMSAB), het Archief en Museum voor het Vlaams Leven te Brussel (AMVB) en het Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Maatschappij (SOMA). Aan Frans Heymans, die alles weet over het literaire Gent, aan Jozef Schellekens, die zo mogelijk nog meer weet over Hoogstraten, aan Vic Nees en Jan Dewilde, die mij bijstonden op het pad van de muziek, aan Pierre Delsaerdt, die een échte boekhistoricus is – en het kan niet anders of ik vergeet er.

Eén is er die ik niet wil vergeten. Haar laat ik helemaal vooraan in dit boek zelf aan het woord. Daar hoort verder geen uitleg bij.

PROLOOG

Bij het vijfenzeventigjarig bestaan van uitgeverij Lannoo, in 1984, verscheen het eerste deel van mijn *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen*, het deel over de negentiende eeuw; in 1987 volgde het tweede deel, over de twintigste eeuw. Dat boek was min of meer pionierswerk, want er was in Vlaanderen op dat terrein nauwelijks enige voorstudie gedaan. In de inleiding van het eerste deel schreef ik dan ook: ‘Het klinkt bijna ongeloofwaardig dat niemand tot nu toe de rol van het boek in de geschiedenis van de Vlaamse emancipatie als zodanig het bestuderen waard heeft geacht, al herhalen alle elkaar opvolgende geschiedschrijvers dat de Vlaamse Beweging gedurende vele decennia een in hoofdzaak literaire beweging is geweest en al beklemtonen alle historici van de Vlaamse letteren, van de weeromstuit, dat het werk van de eerste generaties van Vlaamse letterkundigen alleen begrepen kan worden wanneer men het plaatst tegen de achtergrond van de Vlaamse Beweging van hun tijd.’

Men zou kunnen denken dat die woorden alleen op de situatie in de negentiende eeuw van toepassing zijn, maar dat is niet zo. Tot een heel eind in de twintigste eeuw geldt dat het boek in Vlaanderen nauw – nauwer dan in Nederland, nauwer dan in andere taalgebieden – verbonden is met diverse maat-

schappelijke stromingen, waarvan de Vlaamse Beweging in dit verband de belangrijkste is. Naast deze vormden de Katholieke Kerk, de socialistische arbeidersbeweging en andere geledingen in de samenleving aparte zuilen, die zorg droegen voor een eigen boekcultuur, zowel in de sector van uitgeverij en boekhandel als in die van het bibliotheekwezen. Joris Lannoo, Eugène de Bock, Maurits de Meyer, Albert Pelckmans, evengoed als de elkaar opvolgende leiders van het Davidsfonds en tal van anderen waren zonder uitzondering doordrongen van de idee dat zij een rol hadden te spelen op de weg naar een ‘Vlaamser’ Vlaanderen. (Alleen Angèle Manteau was in dit gezelschap een buitenbeentje; zij was een Waalse, die bijna per toeval de *grande dame* van de Vlaamse literaire uitgeverij werd.) De Wilde Roos, Ontwikkeling en andere verzorgden het socialistische bevolkingsdeel, Averbode en vele andere het katholieke. Met de ‘flaminganten’ waren er kruisverbindingen: Lannoo was behalve een ‘Vlaamsgezinde’ ook een katholieke uitgeverij, het Davidsfonds was nog katholieker, De Sikkel was vrijzinnig. Kleurloos was tot diep in de twintigste eeuw in Vlaanderen geen enkele uitgeverij van betekenis; tot het decreet van 1978 op de openbare bibliotheken was ook de leetuurvoorziening grotendeels ideologisch opgedeeld. Alleen een aantal lieden die in dit boek ‘estheten’ worden genoemd, was het om het boek als boek te doen, en niet om het boek als drager van een gedachte of een overtuiging. Hoewel: ook dit estheticisme is een overtuiging, en het verdroeg zich daarom meestal heel slecht met een dominante ideologie, die, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het *Lectuur-Repertorium* van de priester Joris Baers, een boek dat géén kleur bekende nog in 1952 ‘storend neutraal’ noemde en waarschuwend voorzag van het ‘nuanceringsteken’ N.

In Vlaanderen heeft Conscience zijn volk ‘leren lezen’, zoals men weet. De waarheid is dat Conscience zijn volk alleen Conscience heeft leren lezen. Twee uitgevers zijn daar wél bij

gevaren: J.E. Buschmann en J.P. van Dieren. Het kan geen toeval zijn dat beide ondernemende lieden vreemdelingen waren in het Vlaanderen van toen: de eerste een Luxemburger, de tweede een Nederlander. Ook Conscience zelf voer er wél bij: hij vulde nagenoeg in zijn eentje de leemte op het gebied van lectuur in de eigen taal, en meteen de rekken – als die er al waren – van de even schaarse als schamele volksboekertjes die arm Vlaanderen rijk was. Louis Paul Boon heeft er ooit op gewezen dat Conscience een tijdgenoot was van Dostojevski; in het jaar dat *Bavo en Lieveken* verscheen, legde de Rus de laatste hand aan *Schuld en boete...* Nóg eenvoudiger lectuur dan wat Conscience aanbracht, leverden de aloude volksboeken en de almanakken. En wat nu non-fictie heet, bestond uit heiligenlevens (hoewel...) en uit handboeken kruidkunde en gezondheidsleer van een vereniging zoals het Willemsfonds.

Naar het einde van de negentiende eeuw toe krijgt het boek als zodanig meer aandacht, misschien het eerst bij de West-Vlaamse lettré en ondernemer Hendrik de Seyn. Hij is een overgangfiguur naar het fin de siècle, dat in Vlaanderen met de Van Nu en Straksers de literatuur met Europese maatstaven gaat meten en het boek als object gaat koesteren met lieden als Henry van de Velde en Julius de Praetere; ironisch genoeg zullen zij ons land na korte tijd de rug toekeren en carrière maken in het buitenland. De leemte wordt opgevuld door Nederlands vakmanschap, dat vanuit een lange uitgeverstraditie zich nu gaat ontfermen over het werk van de Vlaamse jongeren van toen – Streuvels, Van de Woestijne, Buysse, Vermeylen, Teirlinck... – en vanuit een lange boekhandelstraditie een bruggenhoofd bouwt in Antwerpen met de stichting van De Nederlandsche Boekhandel.

Een eigen Vlaams boekbedrijf komt pas in het interbellum voorgoed op gang en gaat zich in 1929 – meer dan honderd jaar na het Nederlandse boekenvak – verenigen in een beroepsorganisatie, de Vereniging ter Bevordering van het Vlaamsche

Boekwezen; bij de stichters zijn vier Nederlanders, een van hen – Lucas Smeding, directeur van De Nederlandsche Boekhandel – wordt zelfs de eerste voorzitter. Niettemin wordt het nu ook in Vlaanderen menens: de firma's Lannoo, Standaard Boekhandel, De Sikkel, Manteau, Het Kompas en andere dingen naar de gunst van de lezers, maar ook van de schrijvers, van wie velen hun Nederlandse 'stal' blijven verkiezen, zeker als het om scheppende literatuur gaat. Bij hen voegen zich even later Desclée De Brouwer, Heideland en andere, die zich evenzeer beijeren om Vlaams talent aan zich te binden. De schaalgrootte, het economische klimaat, de te geringe actieradius, het gebrek aan adequate financiering, de blijvende aanzuigkracht van de grachtengordel dwingen sommige in de jaren zestig zich grotendeels terug te plooiën op een lonende kernactiviteit zoals het schoolboek (De Sikkel, Pelckmans), andere op te gaan in Nederlandse concerns (Manteau, Van In, Heideland-Orbis, Standaard, Story-Scientia...), en weer andere er het bijltje bij neer te leggen (Buschmann, Ontwikkeling, Lotus, Orbis en Orion...).

Maar telkens weer komt er nieuw leven in boekenland, want bijna per definitie zijn in weinig economische sectoren zoveel creatieve geesten aan het werk als in de industrie van het boek. Sommige nieuwe initiatieven groeien uit tot gevestigde waarden (Houtekiet, Van Halewyck), andere verdwijnen weer om plaats te maken voor nieuwkomers in hun branche. Het educatieve boek blijft om voor de hand liggende redenen in hoofdzaak een 'Vlaamse' aangelegenheid, het kinder- en jeugdboek vindt met uitgevers als het Davidsfonds, Lannoo, Bakermat, Clavis, De Eenhoorn en andere internationale weerklank, het kunstboek kent met uitgevers als het Mercatorfonds, Ludion en andere ook in Nederland zijns gelijke niet. Om niet te spreken van de stripalbums, waarvan het succes, samen met dat van de kookboeken, aan onze beter geïnformeerde noorderburen telkens opnieuw kreten van verbazing blijft ontlokken.

Kortom, misschien meer nog dan in andere landen biedt het boek in Vlaanderen stof te over voor een alternatieve cultuurgeschiedenis, die de ontwikkeling van onze samenleving in de jongste twee eeuwen bekijkt vanuit de rol die het medium boek daarin heeft gespeeld. Die rol is in de eerste anderhalve eeuw van de hier beschreven periode cruciaal. In de laatste halve eeuw is het boek een cultuurproduct *sui generis* gebleven, maar werd het onderworpen aan marktstrategieën die het ‘product’ een wezenlijke mutatie deden ondergaan, in alle stadia van zijn bestaan: in de productie, in de distributie en in de consumptie. Ideologieën verschrompelden, uitgeverijen gingen failliet, fuseerden of gingen op in concerns, boekhandels werden tot ketens uitgebouwd, boeken werden *gehypet* tot bestsellers, het luisterboek en het e-boek deden hun intrede. Ook deze mutaties zullen in dit boek ter sprake komen.

Daarmee zijn, naar we hopen, nieuwe inzichten aangereikt in de kapitale rol die het boek in een maatschappij – de Vlaamse – heeft gespeeld op haar weg van de late achttiende naar de beginnende eenentwintigste eeuw. Misschien kan dit inzicht ook beleidsmakers inspireren om het boek te blijven koesteren als een uniek medium van kennisoverdracht, van informatie en van ontspanning. Heel misschien kan het zelfs verlichte pedagogen doen nadenken over de vraag of het verstandig is scholieren voor te bereiden op een leven zónder boeken.

Hoewel: in dit laatste heb ik een hard hoofd. Althans *for the time being*, zoals dat tegenwoordig heet.

I DE ERFENIS VAN DE ACHTTIENDE EEUW (1780-1830)

De Gentse flaminganten, de Antwerpse literatoren en zij die wel dra in Brussel, in Leuven en in de provinciesteden door middel van hun geschriften de Vlaamse zaak zouden gaan dienen, vonden in de jaren na de Belgische onafhankelijkheid geen uitgevers die op eigen risico publicaties met literaire allure in het ‘Vlaams’ onder het volk wilden of konden verspreiden. Het Frans, van oudsher stevig gevestigd in de Zuidelijke Nederlanden, werd in de achttiende eeuw zowel door de internationale uitstraling van die taal als door het beleid van de Oostenrijkse gezagsdragers bij de hele bovenlaag van de bevolking toonaangevend: ‘Al dat fransch is staet my aen’, zei de anonieme auteur van de *Klap-bank der juffers* in 1780 met een satirische knipoog naar de Gentse dames uit de betere kringen. En de mannelijke burger die carrière wilde maken, moest zich in het Frans kunnen uitdrukken en in die taal met het centrale gezag corresponderen. Bij gebrek aan een intellectueel leven in het Nederlands waren de privébibliotheken overwegend gevuld met Frans-talige geschriften, ook als het ging om werk van Duitse en Engelse auteurs: de burger las ze in Franse vertaling. In de Leuvense geleerdenbibliotheken bleef het Latijn de belangrijkste taal; het Frans rukte op, maar het Nederlands bleef in de onderzochte bibliotheken op een schamele vijf procent steken, en in de productie van de academische drukkerij, die tussen 1759 en 1797 een tachtigtal titels produceerde, speelde het nauwelijks een rol.

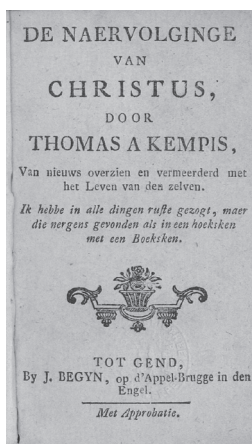
Met de Brabantse Omwenteling van 1789-1790 leek het alsof de Nederlandse taal en cultuur nieuwe kansen kregen, maar de

eeuw eindigde met de dwangmaatregelen van de Franse bezetter, die het laatste restje Nederlands uit het openbare leven trachtte te verbannen; het anderhalve decennium onder koning Willem was onvoldoende om de letteren in het Zuiden weer te doen opleven. Overigens was het analfabetisme van de bevolking omstreeks 1830 schrikbarend hoog, zodat er van een lezers-‘publiek’ al helemaal geen sprake kon zijn. ‘De intellectuele moderniteit ging (...) helemaal voorbij aan het gros van de Vlaamse bevolking, al even ongeletterd als onwetend, maar niet toevallig ook Fransonkundig’, aldus Herman van Goethem in zijn ‘communautaire’ geschiedenis van België uit 2008. De massa las niet, omdat ze het nooit had geleerd; de socioculturele bovenlaag las Frans, omdat dat de taal was van de dingen des geestes. Daartussen was er de kleine middenmoot van lieden die enige ontwikkeling hadden genoten, bijvoorbeeld in de scholen van koning Willem, en die niet gemeend hadden hun moedertaal zo snel mogelijk te moeten inruilen voor het Frans om in de jonge Belgische staat carrière te maken. Het ging veelal om kleine burgerij en middenstanders, de sociale laag die de Vlaamse Beweging zou gaan dragen.

Er waren in de achttiende eeuw, bijvoorbeeld in Gent en Antwerpen, wel drukkers-boekverkopers geweest die men desgewenst uitgevers kan noemen, omdat zij, soms in grote aantallen, stichtelijke en vermakelijke boeken in het ‘Vlaams’ hebben gedrukt en verspreid en daar tot in de negentiende eeuw mee doorgingen. Het ging om godsdienstige en moraliserende werken, om profane volksboeken en almanakken die, simpel van inhoud en nog simpeler van voorkomen, aan de eenvoudigsten enige afleiding verschafte na de vermoeiende dagtaak. Er werd uit gelezen – ‘gespeld’ is misschien een juister woord – en vooral uit voorgelezen; op een ogenblik dat in het Noorden luxueuze en smaakvol geïllustreerde boeken het licht zagen, zowel natuurhistorische en geografische folianten als vertalingen die de buitenlandse productie vaak op de voet volgden, waren de ‘blauwboeken’ uit het Zuiden symptomatisch voor de intellectuele verarming van een gedenationaliseerde en het lezen van Nederlandse belletrise ontwende bevolking. Boekhandels, die naam waardig, kwamen nauwelijks voor, noteerde de Hollandse patriot Gerrit Paape in 1788-1790 in zijn autobiografische roman

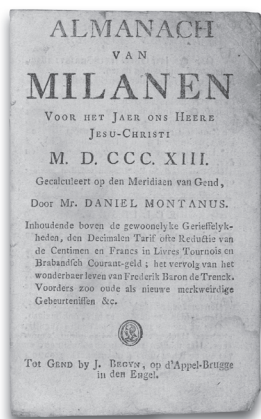
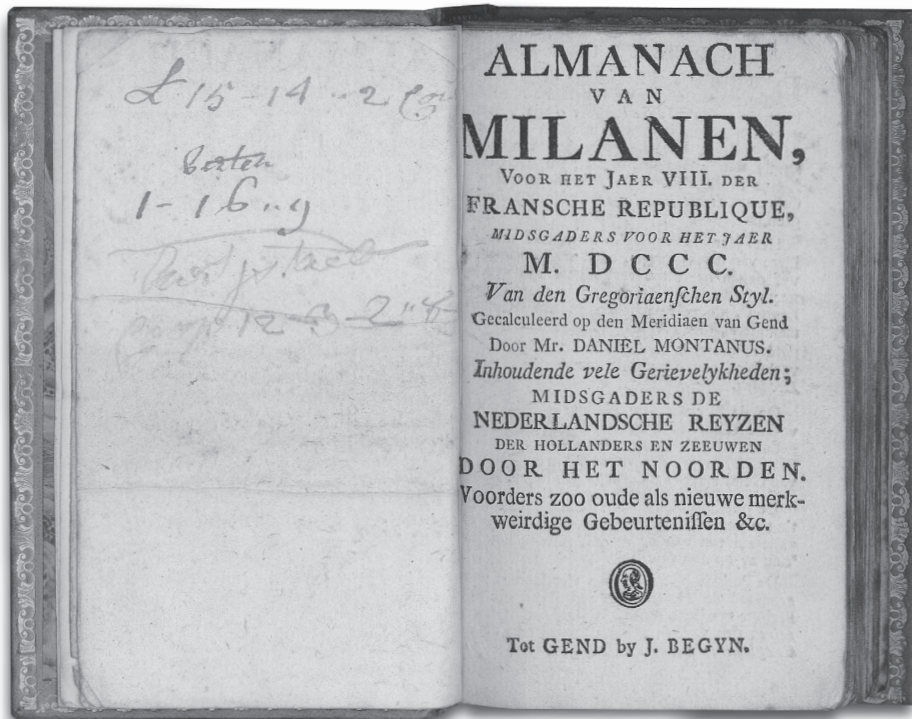
De Hollandsche wijsgeer in Braband: 't Is zeer bezwaarlijk om in de Antwerpsche Boekwinkels te regt te geraken, zeer weinig, ja bijna geheel geen werken van belang of smaak zijn er te vinden. De winkels zijn spaarzaam voorzien van oude Latijnsche en andere Boeken, meest Legendes van Heiligen, Schriften van Oudvaders, Kerkgewoonten, Regels enz.' In Gent is de situatie ietwat rooskleuriger: daar kunnen 'de Leezers (...) beter dan ergens elders hunnen leeslust verzadigen. (...) De verstandigsten onder hen lezen meestal Fransche Romans, hoe beestagtiger hoe liever, en de minder soort, zoo dezelve al leest, bedient zich van de Historie van Malegijs, Helena, het mannetje in de Maan, en dergelijken.'

GENT

De Imitatio Christi was een evergreen, o.m. in het fonds van J. Begyn (editie van ca. 1811).

Godsdienstige boeken en volksboeken, het waren, ook voor hedendaagse begrippen, vaak heuse bestsellers. Er kwamen er honderden van de pers bij de Gentse drukker Judocus (of Joos) **BEGYN** (1724-1807), die tussen 1768 en 1807 in zijn drukkerij 'in den Engel, aen d'Appel-Brugge' (thans Jan Breydelstraat) bijna duizend boeken produceerde (genre *De Naervolginge van Christus*, 1772 enz., of *Almanach van Milanen voor 't jaer Ons Heeren 1773*, 1772 enz.). Zijn bedrijf werd na zijn dood, onder zijn naam, tot 1840 voortgezet door zijn neef Philippe-Jean. Van zijn collega Bernard G.C. **POELMAN** (1755-1831) in 't Gecroont Sweerd aan de Hoogpoort, die in 1785 het drukkersfonds van een oudere drukkersfamilie, **MEYER**, overnam, kennen we sommige oplagecijfers. Van de in 1786 verschenen en overvloedig met houtsneden versierde catechismus *Het Dobbel Cabinet der Christelyke Wysheid, Besluitende in korte Vraegen en Antwoorden de eerste beginselen ende Leeringe van het Catholyk Geloof* zagen tot 1797 meer dan dertigduizend exemplaren het licht. In diezelfde tijdsspanne drukte Poelman negentienduizend exemplaren van *Het leven ons Heere Jesu-Christi* en vierentwintigduizend exemplaren van *Het leven van de alderheyligste en alderzuiverste maegd en moeder godts Maria*. Even indrukwekkende oplagen haalden volksboeken als *De Historie van Joseph*, met vijfentwintigduizend

Drie specimens van de *Almanach van Milaan* (voor 1800, 1813 en 1820), verschenen bij J. Begyn te Gent. Milaan had een famous observatorium en gaf van 1775 tot 1874 de *Effemeridi astronomiche di Milano* uit.

Wy zyn als bed'laers die de spaend'ren

Opraepen van de tael van Vlaend'ren.

En in *Den nieuwen dobbelen schaepers-almanach* voor het jaar 1815, verschenen bij de Fransman Julien Nicolas **HOUDIN** (Blois 1771-Oostakker [?], na 1829), treffen we het eerste hoofdstuk aan van de fraaie prozanovelle *Jellen en Mietje* van Karel Broeckaert, een door de Gentse wol geverfde rasschrijver, in het dagelijkse leven griffier bij het Aalsterse vredegerecht. Latere uitgaven – in 1837 bij D.J. **VANDERHAEGHEN**, in 1841 bij C. **ANNOOT-BRAECKMAN** én bij T. en D. **HEMELSOET**, in 1852 bij de Gebroeders **DE BUSSCHER**, in 1863 bij G. **CROMBEZ**, in een onbekend jaar bij **SNOECK-DUCAJU & ZN** – bestendigen de populariteit ervan nog vele decennia.

Het langste leven was – en is – ‘evergreens’ als het *Uilenspiegel*-verhaal beschoren, waarvan de – in oorsprong Duitse – stof teruggaat tot de late middeleeuwen en de oudste Nederlandse bewerking tot de vroege zestiende eeuw. Te Gent verscheen er een lange reeks van *Uilenspiegel*-uitgaven bij drukkers als de gebroeders **GIMBLET** (ca. 1780) in Den Bybel aan de Koornmarkt, de weduwe Jan **GIMBLET** (ca. 1800) in Den Gouden Bybel in de Veldstraat, de drukker van toneelwerken en liederboeken Petrus A. **KIMPE** (ca. 1800), diens opvolger Leander **VAN PAEMEL** (ca. 1820-1840), diens dochter Isabella Carolina **VAN PAEMEL** (ca. 1850) en haar zoon Henri **DE CEUNINCK** (ca. 1875), aan de Brabantdam. Het was in een uitgave van Isabella van Paemel dat Charles de Coster het volksverhaal leerde kennen.

De hele negentiende eeuw door verschenen ook *Uilenspiegel*-drukken, naast de almanakken die hem het meest bekend hebben gemaakt, bij de Gentse uitgever **SNOECK-DUCAJU**. Petrus Snoeck (1724-1794) wordt al in 1782 als winkelier vermeld op de Predikherenlei. Hij was als boerenzoon uit Meerbeke bij Ninove naar Gent gekomen, waar hij in 1752 poorter werd en zich vestigde als koopman in schilderijen, tevens eigenaar van de herberg Het Smaksken. Zijn tweede vrouw, Coletta Geerts, met wie hij in 1783 getrouwd was, zette na de dood van haar man zowel de kunsthandel als de ‘Aubergie daer men Tables d’Hôtes geeft’ voort. Haar zoon Jozef (1787-1838) nam op zijn beurt de zaak over, maar begon al heel jong te drukken, misschien in het vak opgeleid door zijn oudere broer

Een van de vele Gentse *Uilenspiegel*-drukken (editie van I.C. van Paemel)

Jozef Snoeck (1787-1838),
vader van het Gentse
drukkersgeslacht

Judocus (1784-1829). De oudste in het familiearchief bewaarde druk is een almanak (zonder titelblad) voor het jaar 1804; hij ver-
toont alle kenmerken (lettertype, houtsneden) van de almanakken
van de drukkersfamilie **VERECKEN** (Pieter Jan sr., Gent 1715-Ou-
denaarde 1787; Pieter Jan jr., Gent 1745-Geraardsbergen 1831), die
van 1752 tot 1803 te Oudenaarde actief was en kennelijk in dat jaar
haar drukkersmateriaal verkocht aan de familie Snoeck te Gent, de
stad waar ook de Vereeckens vandaan kwamen. De oudste bewaar-
de almanak mét titelblad, gedrukt door Jozef Snoeck, is een *Dob-
belen Stuyvers Almanach* voor het jaar 1806. In 1809 trouwde Jozef
Snoeck met de Dendermondse drukkersdochter Isabella Ducaju,
waardoor de firma haar definitieve naam kreeg; van dat jaar af vin-
den we de drukkerij Snoeck-Ducaju in de Korte Munt, na 1816 in
de Veldstraat.

Zoals al het andere drukwerk waren ook almanakken het voor-
werp van de Franse censuur. Deze was door de constitutie van 1795
afgeschaft ('Nul ne peut être empêché de dire, écrire, imprimer et
publier sa pensée'), maar in 1796 weer ingevoerd tegen diegenen
die de republiek omver wilden werpen. Bij keizerlijk decreet van
5 februari 1810 werd de hele bedrijvigheid van de boekdruk en de
boekhandel nog steviger aan banden gelegd. Uit november-decem-
ber 1810 is een briefwisseling bewaard tussen de directeur-generaal
van de drukkerijen en de boekhandel, graaf Portalis, en de prefect
van het Scheldepartement, baron d'Houdetot, waarin Portalis
aan de prefect vraagt om de almanakken van 'le sieur Snoeck-Duca-
ju' te willen onderzoeken, zodat hij snel toestemming zou kunnen
geven voor het drukken van de almanakken voor het jaar 1811. Het
antwoord kwam met bekwame spoed: het gaat om drukwerken die,
'indépendamment du calendrier et des tarifs de réduction des mon-
nays, renferment quelques historiettes plaisantes, des chansons,
des vies de saints et la nomenclature des divers fonctionnaires du
département.' Daar kon volgens de prefect dus geen bezwaar te-
gen bestaan. Of de geboren Fransman André Benoit **STEVEN** of
STÉVEN (Kassel 1757-Gent 1812) ook toestemming had gevraagd
voor zijn in 1808 te Gent – 'op den hoek van de Ajuynleye, naest
de Visch-merkt' – verschenen *Petit almanach sans prétention, dédié
aux jolies femmes*, een van de weinige Franstalige specimina van het
genre, is niet bekend...

Jozefs zoon Adolf Gustaaf Snoeck (1811-1857) bleef onder de naam van zijn vader drukken. Als Pierlala leverde hij, naar het voorbeeld van zijn vader, in zijn almanak pittige berijmde commentaren op de (politieke) actualiteit. Hij stierf aan een beroerte tijdens de viering van de liberale verkiezingsoverwinning in 1857. Hij werd opgevolgd door zijn zoon Gustaaf (1841-1899), die o.m. in 1881-1883 het verzameld toneelwerk van Hippoliet van Peene uitgaf en met titels zoals *Het volmaakt Droomboek*, *Het nieuw Tooverboek*, *Jaakske met zijn fluitje* e.a. de traditie van het volksboek voortzette. De intussen befaamde almanak zou, volgens een mededeling van de Gentse politicus en historicus Prosper Claeys uit 1892, in die jaren een oplage van driehonderdduizend exemplaren hebben gekend, waarvan er zo'n vijftigduizend verspreid werden onder de Vlaamse arbeiders in Noord-Frankrijk.

Gustaafs zoon Edward Snoeck (1870-1932) publiceerde zowel volksboeken als toneeluitgaven en lanceerde in 1923 naast de 'kleine' ook een 'grote' *Snoeck's Almanak*, met een meer literair en artistiek karakter. Edwards tweede zoon Fernand ('Nand') Snoeck (1899-1937) schreef een half dozijn 'realistische' volksromans (*Boerenzoon*, 1924) en toneelstukken (*De vuurstorm*, nummer 1 van *Snoeck's tooneel-bibliotheek*, 1923), tekende, illustreerde en schilderde, ontwierp omslagen en stofwikkels en voorzag tussendoor de legendarische revue-artieste H  l  ne Maréchal van de Minard Schouwburg van liedjesteksten in het Gents; hij overleefde zijn vader slechts vijf jaar. In 1937 trad derhalve zijn zuster Yvonne Snoeck (1897-1993) aan, die de leiding van de firma waarnam tot na de Tweede Wereldoorlog. Op haar initiatief kwam een literaire serie tot stand, de *Blauwe Snoeckjes* genoemd, onder de redactionele leiding van Herman Teirlinck, Gerard Walschap, Ernest Claes en Felix Timmermans. De eerste reeks van zes, verschenen in 1942-1943, bevatte werk van Claes (*Herodes*), Teirlinck (*Griseldis die vrouwenpeirle*), Timmermans (*Minneke Poes*), August van Cauwelaert (*Fantaisie zei Meneerke*), Walschap (*De consul*) en Maurice Roelants (*Altijd opnieuw*). In de tweede reeks verschenen nog *Jantje Verdure* van Stijn Streuvels, *Tor* van Walschap en, als extra nummer, de verhalenbundel *Vertelsels voor Janneke en Mieke*, met bijdragen van de vier redacteuren. De typografische verzorging was in handen van Herman Teirlinck, op dat ogenblik directeur van de Nationale

Hogere School voor Bouw- en Sierkunsten, gevestigd in de oude abdij van Ter Kameren. Alle uitgaven waren geïllustreerd door kunstenaars als Fernand Baudin, H  l  ne van Raemdonck, René de Pauw, H  l  ne van Coppenolle, Nelly Degouy en André Billen. Met het einde van de oorlog verdween de reeks. Na de oorlog zette Yvonne Batta-Snoeck de literaire uitgaven voort onder de naam De Vissende Kat (bijv. Paul de Ryck, *Bezinning over Van Ostaijen*, 1951). De naam van de imprint, die ze in die jaren ook enkele malen gebruikte voor coproducties met A.J.G. Strengtholt in Amsterdam, was vermoedelijk geïnspireerd door een internationale bestseller van dat ogenblik, de uit het Hongaars vertaalde roman *De straat van de visschende kat* van Jol  n F  ldes, in 1937 verschenen bij H.P. Leopold in Den Haag (en in 1947, met illustraties van Frans Mase-reel, bij ... Snoeck-Ducaju). Het bedrijf Snoeck-Ducaju zelf, waar intussen Fernands zoon Serge Snoeck (1923-1997) zijn intrede had gedaan, verlegde het zwaartepunt meer en meer naar het drukken en uitgeven van kunstboeken en catalogi. Naast de jaarlijkse kleine *Snoeck's Almanach*, met voor als na opgave van 'horoscoop, groenkalender, dagklapper, foren en kermissen, markten, folkloristische merkwaardigheden' en dies meer, ontleende de uitgeverij haar faam vooral aan de intussen legendarisch geworden 'grote' almanakken – een mengsel van literatuur, kunst, reisreportages en, sinds 1968, glamour, met een oplage van om en bij de honderdvijftigduizend exemplaren; daarvan worden er bijna honderdduizend afgezet in Vlaanderen, de rest in Nederland. Toen de drukkerij in 2006 failliet ging en vervolgens werd overgenomen door Deckers Druk uit Verrebroek, ontstond even een twist tussen de uitgeverij Snoecks nv, die buiten de overname bleef, en de nieuwe eigenaar van de drukkerij, thans DeckersSnoeck in Zwijndrecht, die het recht claimde de almanak zelf uit te geven. De rechter besliste in het voordeel van de nv Snoecks, die sinds het overlijden van Serge Snoeck geleid wordt door zijn zonen Patrick (1956-) en Sidney (1958-). Ook de in 1995 opgerichte internetboekhandel Azur (www.azur.be) was een initiatief van uitgeverij Snoeck-Ducaju via haar dochtermaatschappij IPS; de webwinkel werd in 1998 doorverkocht aan Sydes, de diversificatieholding van de Vlaamse Uitgeversmaatschappij (VUM, thans Corelio), door Sydes in 2001 voor 51% verkocht aan Standaard Boekhandel, in 2002 gestopt, eind 2003 opnieuw opgestart onder

de vleugels van MedioEurope bvba in Brussel en in 2010 versmolten met de in 1997 door Kurt Staelens en Michel Claes opgerichte concurrent Proxis tot ProxisAzur.

De Gentse productie aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw beperkte zich echter niet helemaal tot lectuur op het bescheiden niveau van de volksboekjes. Op 2 januari 1779 verscheen bijvoorbeeld het eerste nummer van *Den Vlaemschen Indicateur*, een weekblad met actuele bijdragen over ‘Rechts-geleerdheid, Geneeskunde, Land-bouw, Letter- en tooneelkunde’ – ten dele vertaald uit een keur van ‘vremde Journaelen ende Nieuws-Berichten’ – dat de bewondering opwekte van de Fransman Dérival, alias A.P. Damiens de Gomicourt, in zijn zesdelige reisbeschrijving *Le voyageur dans les Pays-Bas autrichiens* uit 1782-1784: ‘Je suis persuadé que si cette feuille étoit écrite en françois, elle seroit bien accueillie en France.’ Het blad verscheen tot 1781 bij de gebroeders **GIMBLET**, die omstreeks diezelfde tijd evengoed een *Uilenspiegel*-druk bezorgden en werkzaam waren van 1767 tot kort voor het einde van de eeuw, en van 1782 tot 1787 bij Jan Francies **VAN DER SCHUEREN** (1751-1804), zelf een gelauwerd dichter, die ook een rol speelde in de heropleving van de rederijderskamer De Fonteine. Bijna gelijktijdig met zijn voormalige leermeester Philippe Gimblet, in 1780, probeerde Charles-Jacques **FERNAND** (Gent 1753-1827) octrooi te krijgen voor de uitgave van een maandblad onder de titel *Den Vlaemschen Mercurius*, dat voor de liefhebbers zou ‘ontknoopen wat men eertijds aen de goden heeft toegeeygent en wat voor dwaelyngen de bygeloovigheid heeft veroorzaekt’. Hij kreeg het octrooi evenwel niet, maar was wel de uitgever van de eerste geschriften van twee belangwekkende heren: de interessante figuur C.M. Spaenhoven (*De zingende zwaen in haer sterven*, 1780), die we verderop onder de naam Spanoghe als Antwerpse collegadrukker van Fernand zullen tegenkomen, en de niet minder curieuze – en mysterieuze – priester Jozef de Wolf, die Ovidius vertaalde (*Rouw-zangen en brieven van den ellendigen balling Publius Ovidius Naso*, 1780), worstelde met de ideeën van de Verlichting (*Den geest der reden*, 1777, met een Amsterdams schijnadres) en allicht ook met amoureuze neigingen, die per definitie niet bij zijn status pasten (‘Ik heb den geulen drift gegeven losse toomen, / En langen tyd bemint

de zotte Venus-droomen', in *Astraea*, 1778). En natuurlijk kwam er na de stichting van de Gentse universiteit door koning Willem in 1817 in Gent ook een academische pers van de grond. De eerste drukkers van de universiteit waren de reeds genoemde J.N. Houdin, eerst in de (thans verdwenen) Korte Ridderstraat, daarna in de Cataloniëstraat, en Petrus Franciscus **DE GOESIN III** (Gent 1753-1831), zich noemend 'P.F. de Goesin-Verhaeghe, op d'Hoogpoorte', telg uit een illustre Gents drukkersgeslacht: zijn vader P.F. de Goesin II was 'Drukker van haere Majesteyt' Maria-Theresia geweest, zijn grootvader P.F. de Goesin I, afkomstig uit Leuven, had zich in 1716 in Gent gevestigd. In 1832 werd het drukkersmateriaal van P.F. de Goesin III door zijn weduwe publiek verkocht; zowat alle bekende Gentse drukkers – Snoeck, Begyn, Poelman, Van Paemel... – zijn in een geannoteerd exemplaar van de veilingcatalogus in de Gentse Universiteitsbibliotheek als kopers opgetekend.

ANTWERPEN

Ook in Antwerpen is er van de achttiende-eeuwse drukkersbedrijvigheid thans niets meer overgebleven; zij was in die eeuw, en zeker in de tweede helft ervan, trouwens al evenmin prestigieus als de Gentse. Omstreeks 1790 waren er in de Scheldestad 24 boekdrukkers, naast vier boekverkopers die geen drukker waren. Ze drukten en verkochten veelal dezelfde devote werken en volksboeken als het merendeel van hun Gentse collega's. De meest illustere van hen was Joannes **GRANGÉ** (Antwerpen 1720-1794), zoon van de ingeweken Brusselaar Petrus Grangé (Brussel 1675-Antwerpen 1734), drukker van godsdienstige en moraaltheologische werken in het Latijn en het Nederlands en van een half dozijn operalibretti. Zijn zoon Joannes, wiens ietwat volatiele echtgenote haar gunsten verdeelde tussen haar man, de Antwerpse bibliofiel en kunstverzamelaar Frans Mols en de secretaris van de Brusselse Academie Jan des Roches, was de vaste uitgever van de laatstgenoemde; hij drukte en herdrukte diens *Nieuwe Fransche Spraekkonst* (1767), *Nieuw Nederduytsch en Fransch Woordenboek* (1769), *Histoire ancienne des Pays-Bas*

Autrichiens (1787) en andere meer. Maar hij was evengoed de drukker van de Stad en van het bisdom, van het Koninklijk College en het Collegium Medicum, het Antwerpse Seminarie en de Sint-Michielsabdij, terwijl hij in zijn boekhandel werken verkocht van Bossuet, naast galante literatuur en de jongste pennenvruchten van Rousseau en Voltaire. Met het drukken van vrome literatuur zoals de typografisch bijzonder verzorgde *Palmier céleste* (1752) van de Duitse jezuïet Wilhelmus Nakatenus (oorspr. *Himmlisch Palmgärtlein*, 1660; *Coeleste Palmetum*, 1668) en de anonieme *Catechismus oft christelyke Leeringe* (1762) voorzag hij, zoals zovelen van zijn collega's, in de behoefte aan devotieliteratuur van de Frans- en de Nederlandstalige bevolkingsgroepen. Zijn zoon Antonius Grangé (Antwerpen 1766-1828) zette na de dood van zijn vader de drukkerij en de boekhandel nog even voort, maar bouwde zijn typografische activiteit gaandeweg af en stopte er helemaal mee in 1827.

Een uitzondering op het standaardpatroon vormde in Antwerpen de reeds even genoemde nieuwlichter Cornelius Martinus **SPANOGHE** (Doel 1758-Sint-Gillis-Waas 1829), die tussen 1782 en 1789 in de Scheldestad als drukker actief was, eerst aan de Sint-Katelijnevest, daarna aan de Suikerrui en uiteindelijk in de Lange Nieuwstraat. Na een debuut als uitgever van o.m. zijn eigen gedichten en de *Opera omnia* van de Antwerpse bisschop J.T.J. Welens ontwikkelde hij zich tot een strijdbaar Oostenrijksgezinde. In zijn tweetalige krant *Dagelyksche en algemeene Europische Mercurius – Mercure général et journalier de l'Europe* (1789) verdedigde hij de politiek van de keizer en stelde geestelijken en patriotten aan de kaak. In de Brabantse Omwenteling, meer bepaald op 2 december 1789, werd zijn drukkerij dan ook kort en klein geslagen. In maart 1790 van Antwerpen naar Brussel gevlucht, gaf hij, na de woelingen, in de hoofdstad een 'chronique scandaleuse' van de Omwenteling uit: *Levens-beschryving der Nederlandsche ex-souveryne bloedhonden, en van des zelfs aenhang* (1790-1792), met veel autobiografische elementen. In 1791 verscheen *Het verlost Nederland* – zijn voornaamste werk, waarin de wijsgerige grondslagen voor zijn politieke en ideële houding weer te vinden zijn. Zijn carrière eindigde hij overigens als notaris, eerst in Bottelare, daarna in Sint-Niklaas en ten slotte, vanaf 1805, in Sint-Gillis-Waas. In al deze functies, en ook tijdens zijn kortstondig burgemeesterschap van Kallo (1800-1802), blijkt

75.9.05
85236
HET AERDIG LEVEN
V A N

Waer in verhaelt worden niet alleenelyk veel aer-
dige en kluchtige Poetsen , ende Boeveryen ,
maer ook besonderlyk zyn wondere avontue-
ren , die hem geduerende syn Leven gebeurt
syn , zoo hier , als in andere Landen.

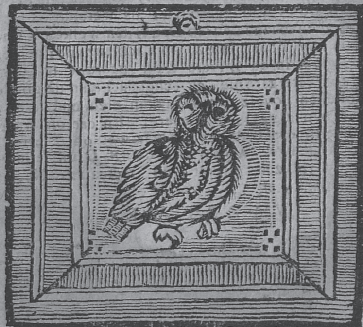

T' ANTWERPEN ,
By JOANNES NORBERTUS VINCK , in 't Klap-
dorp in de vyf Ringen.

181984
HET AERDIG LEVEN
V A N

Waer in verhaelt worden niet alleenelyk veel aer-
dige en kluchtige Poetsen , ende Boeveryen ,
maer ook besonderlyk zyn wondere avontueren ,
die hem geduerende syn Leve gebeurt zyn , zoo
hier , als in andere Landen.

T' ANTWERPEN ,
By JOSEPH DE CORT , op de Vlasmerkt in de
Gulde Tralie.

Ook Antwerpen kende zijn *Uilenspiegel*-traditie met drukken van o.m. J.N. Vinck en J. de Cort.

hij het eigenbelang niet steeds van het algemeen belang gescheiden te hebben gehouden.

De twee grote erfgenamen van de luisterrijke zestiende-eeuwse traditie in Antwerpen, de **MORETUSSEN** en de **VERDUSSENS**, teerden intussen op hun nu snel tanende glorie. De Moretussen rekten het bestaan van de officina, voornamelijk met het drukken van liturgische boeken, tot 1876, toen zij het Plantijnse huis aan de Vrijdagmarkt verkochten aan de Stad Antwerpen, die het in 1877 openstelde als museum. De laatste mannelijke afstammeling van de Verdussens stierf in 1790, waarna zijn weduwe de drukkerij in de Kammenstraat nog in leven hield tot aan haar overlijden in 1832. Naast godsdienstige werken drukten dezen ook volksboeken, net zoals een hele reeks van hun Antwerpse collega's. Zo zijn er bijvoorbeeld, behalve (vermoedelijk) van de Verdussens, *Uilenspiegel*-drukken – om even bij hetzelfde thema te blijven – bekend van Petrus Josephus **RYMERS** (ca. 1770) en van diens schoonzoon Josephus Henricus **HEYLIGER** (ca. 1800), van Franciscus Ignatius **VINCK** (ca. 1770) en van diens broer Joannes Norbertus **VINCK** (ca. 1795), van Josephus **DE CORT** (ca. 1785) en van Josephus **THYS** (1825, 1829, 1845).

Deze laatste, geboortig van Sint-Amands (1783), had in 1814 de zaak van J. de Cort en in 1829 de zaak van J.H. Heyliger overgenomen. Van 1808 tot 1853 woonde hij aan de Vlasmarkt, eerst als boekbinder, vanaf 1816 als boekdrukker en boekverkoper; hij overleed in 1854. 'Al het geld dat ik met Nieuwjaar en op ieder der vier hoogdagen van mijn ooms, tantes en nichten kreeg, werd naar de winkel van Thys, op de Vlasmarkt gedragen, om er uitgewisseld te worden tegen *Fortunatus' borze, Reinaard de Vos, Ourson en Valentijn, Malegys, de Ridder met de Zwaan, Der Vrouwenpeirle, De Vier Aymonskinderen, enz.*', schrijft Hendrik Conscience (geb. 1812) in zijn *Geschiedenis mijner jeugd*. En Domien Sleeckx (geb. 1818) vult hem in zijn *Indrukken en ervaringen* aan en noemt daarbij een tweede leverancier van soortgelijke lectuur: het winkeltje van de drukker Cornelius **PARYS** (Brussel ca. 1777-Antwerpen 1830). 'Wat ik las, in die langvervlogen tijd, toen (...) schier geen Vlaming aan het schrijven of drukken van andere Vlaamse werken dan almanakken, schoolboekjes, kerkboeken en soortgelijke godvruchtige geschriften durfde denken?

Natuurlijk in de eerste plaats, na mijn gebedenboek, de kleine en grote Mechelse Catechismus, de brochuurtjes van de *Blauwe Bibliotheek*, die bij Thys, op de Vlasmarkt, en bij Parys, op de Kleine Markt en later in de Kammerstraat, voor enige centen – *oordjes* heette het nog – te koop waren. *De Vrouwenpeirlen of de dryvoudige Historie van Helena de Verduldige, Griseldis de Zachtmoedige en Florentina de Getrouwe* was het eerste van die boekjes dat vader mij kocht en ik, hoewel bij de aanvang een weinig haperend, in één adem uitlas. Daarna waren het, kort op elkander volgend, *Ourson en Valentyn, De vier Heemskinderen, Jan van Parys, Genoveva, Reynaert de Vos, Thyl Uylenspieghel* en hoe de meesterstukken met blauwe omslag, met nagelkoppen op grauw papier gedrukt, alle heetten, die ik letterlijk verslond. (...) De Vlaamse en Hollandse boeken waren overigens in die tijd (...) zo zeldzaam onder de kleine burgerij en de werkende klas dat een gezin, dat andere dan godsdienstige boeken bezat, een uitzondering kon heten.’

BRUGGE

Ze waren over het hele land verspreid, de producenten van religieuze en devote werken in die tijd van het rijke roomse leven. In Brugge was het godsdienstige boek ruimschoots vertegenwoordigd in het fonds van de vier voornaamste drukkers-boekhandelaars van de late achttiende en de vroege negentiende eeuw. Joseph **VAN PRAET** (1724-1792) drukte, naast enkele historische werken, o.m. tien boekdelen met de sermoenen van de Brugse kanunnik Petrus Massemin. Cornelius **DE MOOR** (ca. 1736-1799) drukte in drie banden de sermoenen van de roemruchte Franse jezuïet Jean-Baptiste Girard, maar ook devote werken in het Engels voor de zusters van het Engels klooster in Brugge. Joseph **DE BUSSCHER** (1741-1824) gaf historisch werk uit, maar ook niet minder dan vijftientig delen met sermoenen van diverse Brugse predikanten. Joseph **BOGAERT** (1752-1820) ten slotte gaf, als standvastig ijveraar voor de Nederlandse taal, vooral Nederlandstalige kranten uit. In een ervan, de *Brugsche Gazette*, publiceerde hij in 1795 een vehement

Dit boek kwam tot stand in samenwerking met Boek.be

Fotografie: Alle afbeeldingen van en uit boeken zijn afkomstig uit de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience en alle uitgeversportretten uit het Letterenhuis, beide te Antwerpen, uitgezonderd:

- Blz. 4, 8, 16 en 600: Nick Hannes
- Portret Jozef Snoeck: Archief S. Snoeck, Gent
- Portret Ph. J. Brepols: Archief Uitgeverij Brepols, Turnhout
- Pamflet Willemsfonds: Universiteitsbibliotheek Gent
- Portret Loe Nagels: Collectie Limburgensia van de Provinciale Bibliotheek Limburg, Hasselt
- Portretten Joris en Godfried Lannoo en blz. 438: Archief Lannoo, Tielt
- Portret Albert Pelckmans: Archief Familie Pelckmans, Kapellen
- Portret Antoon Sap: Archief Antoon Sap, Beernem

Vormgeving: Studio Lannoo

Omslagontwerp: Tom Hautekiet

Coverbeeld: Illustratie van Quint Buchholz © Carl Hanser Verlag München Wien 1997

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, Ludo Simons, 2013

D/2013/45/275 – NUR 621, 680

ISBN 978 90 209 8374 6

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.